

Imaginație romantică și autoritate

Laurențiu HANGANU*

Key-words: *aesthetics, Romanticism, imagination, politics*

1. Imaginație și revoltă

Ceea ce individualizează imaginația romantică – diferențind-o de solipsismul fantasmei manieriste, pe de o parte, și de polimorfismul disimulant al fanteziei baroce, pe de alta – este acuitatea dimensiunii sale politice, atitudinea de nesupunere și revoltă îndreptată împotriva universalismului paternalist, coercitiv și depersonalizant, al discursului oricărei autorități. Antinomia dintre gândirea logică și fantezie, transpusă de filosofia platoniciană în forma raportului dezechilibrat dintre («adevărata») știință, *episteme* – paradigmatică și constrângătoare – și («falsa») opinie, *doxa* – idiosincronică și subminatoare –, devine, odată cu modernitatea, conflict ireconciliabil între rațiune și imaginație – între obediență și contestare:

Ridicați-vă, Tineri ai Noii Ere! Înfrunțați-i pe ticăloșii ignoranți! Pentru că avem ticăloși alături de noi pe câmpul de luptă, la Curte și la Universitate, care nu ar ezita, dacă ar putea, să reprime la nesfârșit războiul spiritual și să-l prelungească pe cel trupesc. Pictori, vouă mă adresez! Sculptori! Arhitecți! Împotriviți-vă neghiobilor care trăiesc în pas cu moda și care vă corup puterile creatoare prin prețurile pe care pretind că le-ar plăti pentru lucrări demne de dispreț sau prin interesul afectat pe care îl acordă unor asemenea opere: credeți-L pe Christos și pe Apostolii Săi când spun că există o categorie de oameni a cărei singură plăcere este nimicirea. Nu avem nevoie nici de modele grecești și nici latine dacă suntem sinceri și credincioși Imaginațiilor noastre, acelor Lumi Eterne în care vom trăi veșnic în Iisus Domnul nostru (William Blake, *Milton*)¹.

Comparabil doar cu feroarea și radicalismul gândirii nietzscheene, vizionarismul lui William Blake deschide orizontul modernității printr-un act de orgoliu și răzvrătire care dinamitează credințele și ierarhiile instituționalizate și le înlocuiește cu o mitologie personală de extracție maniheistă, în care marile epoci ale civilizației se succed ca episoade ale eternei înfruntări între două entități primordiale, Urizen – „Puterea întunecată”, stăpânul Rațiunii restrictive și limitatoare – și Los – Imaginația, întru-chipare a unității și a libertății originare a lumii, a iubirii și a bucuriei de a trăi. Structurată și expusă după model biblic,

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, România.

¹ Cu excepția situațiilor în care este precizat altminteri, traduceri din limba engleză aparțin autorului studiului de față.

mitologia lui Blake situează originea răului în acțiunea demiurgică a lui Urizen, cel care modelează universul prin disocieri antagoniste, „separând stelele de pământ” (*Milton*), și care „dă Legile sale Națiunilor” – lui Adam și lui Noe, lui Brahma și Moise, lui Pitagora, Socrate și Platon (cf. *The Song of Los*) –, înlănțuind astfel energiile creatoare în rețelele abstracte ale Rațiunii și sacrificând libertatea umană în favoarea dictaturii paralizante a Legii:

Este Puterea Raționamentului,/ o putere reificantă Abstractă, aceea care neagă totul./ Acesta este Spectrul Omului, Sfânta Putere a Raționamentului,/ Iar esența Sacralității sale este Uscăciunea Pustietății!” (*Jerusalem*).

Demersul antiraționalist al gândirii lui Blake contestă înseși rădăcinile grecești și latine ale spiritualității europene, acuzându-i pe Homer și Ovidiu, Platon și Cicero ca fiind principalele piedici în atingerea sublimului vizionar al versetelor neotestamentare:

Operele ieftine și corupătoare ale lui Homer și Ovidiu, Platon și Cicero, pe care orice om ar trebui să le disprețuiască, sunt îndreptate în mod perfid împotriva Sublimului Biblic; dar când Noua Eră va fi proclamată în mod deschis, toate își vor relua locul lor firesc, iar marile opere ale Inspirațiilor lucizi de la începutul vremurilor vor fi prețuite așa cum se cuvine, și Fiicele Memoriei vor deveni Fiicele Inspirației (*Milton*).

Asemenea lui Zarathustra, poetul englez prezice reîntoarcerea lui Los, „Profetul Etern” – cel care, după șase mii de ani de civilizație întemeiată de „Legea lui Urizen”, își anunță apropiata venire prin acțiunile fiului său Orc, spiritul anarhiei și revoltei – inspiratorul Revoluției franceze din 1789 și al Războiului american de independență, evenimente pe care Blake le salută în poeme entuziaste. Mai mult, în încercarea de cuprindere a tuturor credințelor într-o „Religie Unică”, Blake proiectează personaje titanice modelate în spiritul mitologiei nordice pe fundalul paradigmelor spirituale semite, suprapunând imaginea lui Los peste aceea a lui Iisus și figura lui Urizen peste cea a Dumnezeuului Vechiului Testament. Înșiși evreii, propăvăduiește poetul într-un îndemn către poporul ales, trebuie să accepte existența „Religiei Unice” prin recunoașterea întâietății lui Los/Iisus asupra lui Iehova/ Urizen (cf. *Jerusalem*).

Tumultuos-dionisiace, manifestele poetice ale lui Blake vizează prefacerea din temelii a gândirii umane prin revelarea unității universului în suprapunerea paradoxală a contrariilor („Calea excesului duce către palatul înțelepciunii”; „Eternitatea iubește producțiile timpului”; „Dacă nebunul persistă în nebunia sa, devine înțelept”; „Excesul de durere râde; excesul de bucurie plânge” – *The Marriage of Heaven and Hell*), identificând, în descendența modelului cristic al unității în dualitate, sufletul și trupul ca simple diferențe de percepție ale aceleiași energii primare, pe fondul unei elevații spirituale ce propăvăduiește răsturnarea de perspectivă – definitorie pentru modernitatea pe cale de a se naște – în abordarea dihotomiilor fondatoare ale metafizicii: aparență/ esență, materie/ spirit, imanentă/ transcendentă. Iar forța care va devaloriza lumea imuabilă („reacționară”) a esențelor, neutralizând acțiunea metodică („eugenică”) și sistematizantă („coercitivă”)

a rațiunii lui Platon, Rousseau, Locke și Newton (cf. *The Song of Los*), este Imaginația – cuprindere vizionară a contrariilor în adevărul suprarational al intuiției și evanghelie a spiritului uman descătușat:

Nu cunosc alt Creștinism și nici altă Evanghelie decât libertatea, atât a trupului, cât și a minții, de a profesa Artele Divine ale Imaginației – Imaginația, lumea adevărată și Eternă, în comparație cu care acest Univers Vegetativ este doar o copie palidă, și în care, după ce Trupurile noastre Muritoare nu vor mai fi, vom trăi în Trupurile noastre Eterne, fructe ale Imaginației (*Jerusalem*).

Asocierea (politică) dintre imaginație și libertate, omniprezentă în literatura europeană a veacului al XIX-lea – începând cu Blake, Schelling și frații Schlegel, continuând cu operele lui Coleridge, Shelley, Byron și Novalis și încheind cu prefetele-manifest ale lui Victor Hugo („Romantismul, de atâtea ori greșit definit, nu e, în ultimă analiză [...] decât liberalismul în literatură” – Victor Hugo, *apud* Angela Ion 1982: 300) – va deveni, în forma mobilizatoare a strigătului de luptă, semnul de recunoaștere al mișcării romantice în întregul ei.

2. Fantezie și imaginație

Situată de Platon la limita inferioară a facultăților psihice – amestec impur de senzație și opinie (cf. Platon 1993: 38c-d), corespunzând laturii „apetente” și grosiere a sufletului – și asociată de Aristotel cu caracterul imprecis și înșelător al tărâmului interstițial dintre adevăr și falsitate (cf. Aristotel 2005: 428a), *phantasia* (lat. *imaginatio*) este redefinită de romantici, pe urmele gândirii lui Fichte și Schelling, drept funcția spirituală suprem-unificatoare – facultatea de a reintegra, în actul pur al intuiției, ceea ce fusese divizat și înstrăinat prin demersul analitic («schizoid») al rațiunii². Pentru Samuel Taylor Coleridge, imaginația este fluidul vital care traversează și transfigurează întreaga ființă³, facilitând, totodată, juxtapunerea elementelor discordante într-o structură a cărei legitate dinamică, deschisă și modelabilă, este revelată în exclusivitate spiritului creator:

Această putere [a imaginației, n.n.] se revelează în echilibrul sau reconcilierea calităților opuse sau discordante: a asemănării cu diferența; a abstractului cu concretul; a ideii cu imaginea; a individualului cu tipologicul; a sentimentului de

² „Filosofia pornește de la o sciziune infinită a activităților opuse [...]. Însă ce este oare cea capacitate minunată prin care, după afirmația filosofului, o opoziție infinită este suprimată în intuiția productivă? [...] Acea capacitate productivă este aceeași prin care artei îi reușește chiar imposibilul, și anume de a suprima o opoziție infinită într-un produs finit. Capacitatea poetică este cea care, la prima potență, constituie intuiția originară și invers, doar intuiția productivă, care se repetă la potența supremă, este cea ce numim capacitate poetică. Ceea ce este activ în amândouă este unul și același lucru, unicul prin care suntem capabili să concepem și să sintetizăm chiar și contradictoriul – imaginația” (Schelling 1995: 305 – 306).

³ „Poetul, văzut în perfecțiunea sa ideală, pune în mișcare întregul suflet al omului, ierarhizând facultățile spirituale în acord cu valoarea sau demnitatea lor relativă. El le insuflă un ton și un spirit de unitate, care le armonizează și le integrează una în cealaltă prin intermediul puterii sintetice și magice căreia îi confer, în exclusivitate, numele de Imaginație” (Coleridge *Biographia*: XIV)

noutate sau proșpețime cu cel al vechimii și al familiarității; a puseului emoțional cu starea de liniște și ordine; a judecății mereu treze și calmei stăpâniri de sine cu entuziasmul și sentimentele profunde sau vehemente (Coleridge, *Biographia*: ch. XIV).

„Sălbatică” și „înțeleaptă” în aceeași măsură (*Wild phantasies! yet wise – The Destiny of Nations*) – purtând, în șerpierea meandrică („oximoronică”) a imboldurilor și elanurilor sale, scânteierea adevărului absolut (cf. Coleridge *Biographia*: ch. XIV) –, imaginația este, mai presus de toate, liberă prin natura sa (*At all events, the Fancy's free,/ No traveller so bold as she – The Delinquent Travellers*), „aripa de foc” care înfrânge condiționările instinctului (*For Fancy is the power/ That first unsensualises the dark mind – The Destiny of Nations*), și dizolvă barierele dintre lumi:

Imagination, Mistress of my Love!/ Where shall mine Eye thy elfin haunt explore?/ Dost thou on yon rich Cloud thy pinions bright/ Embathe in amber-glowing Floods of Light?/ Or, wild of speed, pursue the track of Day/ In other worlds to hail the morning Ray? (*An Effusion at Evening*)

Cvasi-sinonime în opera sa poetică – aducând în prim-planul conștiinței ideea de rupere și descătușare – fantezia (*fancy*) și imaginația (*imagination*) sunt disociate programatic⁴ de scriitorul englez în *Biographia literaria* într-un dublet conceptual a cărui semnificație, devenită una dintre pietrele de temelie ale modernismului literar, conjugă acuratețea efortului teoretic cu conotațiile politice ale tensiunii deictice și vizionarismului:

Consider deci IMAGINAȚIA ca fiind sau primară sau secundară. Socotesc IMAGINAȚIA primară drept forța vie și principalul mijlocitor al întregii percepții umane și drept repetarea în spiritul finit a eternului act de creație din infinitul SUNT. Imaginația secundară o consider ca un ecou al celei dintâi, coexistând cu voința conștientă, și totuși identică cu imaginația primară în ceea ce privește genul activității sale, deosebindu-se de ea numai ca grad și ca mod de a opera. Ea dizolvă, răspândește și risipește pentru a crea din nou; iar atunci când acest proces nu este posibil, se străduiește totuși să idealizeze și să unifice. Ea este esențialmente vitală, întocmai cum toate obiectele (ca obiecte) sunt esențialmente fixe și lipsite de viață.

FANTEZIA, dimpotrivă, nu are alte piese cu care să joace decât elemente fixe și precise. Fantezia nu este altceva decât o modalitate a memoriei eliberată de ordinea timpului și spațiului; îmbinată cu fenomenul empiric al voinței pe care îl desemnăm prin cuvântul ALEGERE. Dar, la fel ca memoria obișnuită, ea trebuie să-și primească toate materialele gata făcute de la legea asociației (Coleridge, *apud* Angela Ion 1982: 144).

Transferând asupra fanteziei întreaga încărcătură negativă a unei istorii spirituale idiosincratice, în care presupuzițiile axiologiei platoniciene se regăsesc, potențate, în adevărurile axiomatice ale scolasticii creștine, disjunția operată de Coleridge are semnificația revoluționară a manifestului, a actului de desprindere și

⁴ „Cuvintele, sunt perfect conștient de acest lucru, sunt folosite de cei mai buni scriitori în chip indiferent [...], înainte de a fi desinonimizate. Astfel, imaginație (*imagination*) și fantezie (*fancy*); cronologic (*chronical*) și temporal (*temporal*) și multe altele” (Coleridge *Literary Remains*: vol. 2).

emancipare: căci, în vreme ce fantezia urmează să rămână, asemenea *phantasma*-ei stoice, o simplă „formă a memoriei eliberate de ordinea timpului și spațiului” – specie a evaziunii tolerată și chiar cultivată de autoritate în virtutea pasivității sale politic marginalizante –, imaginația, eliberată de încorsetările ideologice ale teoriei *mimesis*-ului, este singularizată și investită cu capacitatea de a „dizolva, împrăștia și risipi” (elementele percepției) „pentru a crea din nou” – pentru a submina, răsturna și reordona. În aparenta simplitate a explicitării unei disocieri logic-necesare, Coleridge focalizează ruptura dintre tradiție și modernitate ca aglomerare proiectivă de dublete contrastante – pasiv/activ, inert/vital, static/dinamic, asociativ/creator, steril/productiv⁵ ș.a. – a căror multiplicare exponențială dă măsura divergențelor explozive dintre vechea ordine, contestată în înseși fundamentele sale, și noua ordine pe cale de afirmare. Actul imaginativ romantic presupune, în chip esențial, continua dislocare și deplasare a granițelor realului, dublată de reconfigurarea dinamic-evolutivă („liberalistă”) a tuturor structurilor perceptive și intelective: spre deosebire de poetica *mimesis*-ului – care transpune, în laborioase procese de formalizare, compulsiunea de a reface, prin analogie magică și similaritate tipologică, contururile fumegoase ale unei origini mitice („legitimante”) – impulsul creator coleridgean se autopoziționează ca distanțare, abatere și disimilaritate, într-un demers orientat în sens contrar travaliului metafizic de reculegere („renunțare”), reamintire („conformare”) și recunoaștere („resemnare”). În același timp, ieșită de sub de tutela canoanelor și modelelor, imaginația modernă începe să gliseze către opusul noțiunii tradiționale de inspirație, înlocuind caracterul impersonal și social-normativ al mesajului transmis de zeu, în a cărui privire echidistantă ființa receptoare se dizolvă în anonim și insignifianță, cu unicitatea și ex-centricitatea personalității creatoare: originaritatea obiectivă a daimonului socratic lasă locul originalității subiectiv-contestatăre a geniului.

În perspectivă retorico-stilistică, revoluția spirituală romantică se traduce prin abandonarea pletorei alegorismului în favoarea conciziei și eficacității politice a simbolului: drapată în veșmintele vapoase ale alegoriei – figură de stil agreată de orice autoritate, de la tiraniile Antichității până la dictaturile secolului al XX-lea –, arta trimite întotdeauna dincolo de ea însăși, la o realitate de ordin sacru, teoretic sau etic; prin contrast, în ordine simbolică, opera artistică devine conștientă de sine, anticipându-și puterea de a schimba ordinea dată prin renunțarea la ideea de re-prezentare a Adevărului (prestabilit) și a Binelui (impus) și prin instituirea propriei aparențe ca prezență includabilă. În termenii analizei exemplare a lui Tzvetan Todorov (cf. Todorov 1983: 280 ș.u.), alegoria este transparentă («naivă» și «manipulabilă»), în vreme ce simbolul este opac („criptic” și „autoreflexiv”); sensul alegoriei este finit („imediat” și „conjunctural”), cel al simbolului – infinit („reflexiv” și „vizionar”). Alegoria este discursivă („directă” și „previzibilă”), simbolul este eliptic („meandric” și „subversiv”).

⁵ Conceptul de „imaginație productivă” a fost introdus în gândirea filosofică de Johann Gottlieb Fichte.

Sinonimă cu activismul și efervescenta revoluționară ale secolului al XIX-lea, noua accepție a imaginației își cristalizează conotațiile militante în opera lui Percy Bysshe Shelley, a cărui *Apărare a poeziei* definește rațiunea, într-un exercițiu teoretic similar aceluia din *Biographia literaria*, drept „minte care examinează raporturile pe care o idee le are cu alta, indiferent cum au fost ele produse” («impuse»), iar imaginația, „minte care acționează asupra acestor idei”, „alcătuiind din ele, ca din niște elemente, alte idei” (Shelley, *apud* Angela Ion 1982: 181). Abundentele note explicative care însoțesc poemul *Queen Mab* reafirmă, în perspectiva istoriei universale ca proces de (auto)înțelegere și emancipare, dimensiunea politică a gândirii lui William Blake:

Legea are pretenția de a governa până și pornirile impetuoase ale pasiunii [...] și, prin intermediul voinței, să subjuge latura sensibilă a naturii noastre. [...] Dragostea pălește atunci când este supusă constrângerilor: adevărata ei esență este libertatea: ea nu este compatibilă nici cu supunerea, nici cu gelozia sau frica: puritatea, perfecțiunea și nelimitarea sa se manifestă numai acolo unde există încredere, egalitate și dăruire. Dragostea este vehementă și capricioasă, dependentă de acele particularități delicate ale imaginației, și mai puțin reductibilă la calitățile ostensibile ale obiectului (Shelley, *Queen Mab*).

În războiul ideologic dintre universalismul raționalist întrupat în lege, pe de o parte, și pathos și imaginație, de cealaltă parte, poemul romantic, expresie a „celor mai îndrăznețe și neobișnuite impulsuri ale imaginației” (*The Revolt of Islam*), devine, în gândirea lui Shelley, antidotul politic al „otrăvii” perfide a autorității – „molima pustiitoare” care contaminează tot ce atinge și prefăce libertatea relațiilor interumane în raporturi de dominație și sclavie:

Power like a desolating pestilence,/ Pollutes whate'er it touches; and obedience,/ Bane of all genius, virtue, freedom, truth,/ Makes slaves of men, and of the human frame./ A mechanized automaton (*Queen Mab*).

Afirmându-se împotriva echilibrului („imobilității”) și seninătății distante („opresive”) ale poeticii clasiciste, actul creator modern se conturează, de la bun început, drept conștiință a mândriei, revoltei și rebeliunii:

În Prometeul lui Eschil, Jupiter se împacă în cele din urmă cu victima sa, după ce aceasta îi dezvăluie primejdia ce l-ar amenința în cazul în care s-ar cununa cu Thetis. [...] Dacă mi-aș fi construit povestirea după acest model, ar fi însemnat doar o încercare de a reconstitui drama pierdută a lui Eschil [...]. În realitate însă, îmi repugna un deznodământ atât de slab ca acela al împăcării Titanului cu asupritorul umanității. Interesul moral al legendei, atât de puternic susținut de chinurile și suferințele lui Prometeu, ar dispărea dacă ni l-am putea imagina retractându-și vorbele îndrăznețe și tremurând în fața victoriosului și perfidului său adversar (Shelley, *Prometeu descătușat*)⁶.

⁶ Traducere de Petre Solomon.

Titanismul romantic reia, după milenii de domnie a legii olimpiene, bătălia mitică dintre titani și zei, contestând supremația ordinii politice instaurate de Zeus și Apollo – cârmuitorii care, pentru a contracara forța copleșitoare a adversarilor, recurg întotdeauna la șiretlicul dezbinării metodice („analitice”) și la perfidia discursului universalist („deductiv”) cu scopul de a dezbină, deruta și manipula, așa cum se întâmplă în episodul mitologic în care ciclopul, creaturi estropiate și lipsite de orizont (teoretic), sunt instigați să lupte împotriva fraților lor. Constituită în nucleul incendiar al mișcării reformatoare, vehementă și rebelă, imaginația adună forțele împrăștiate ale opoziției și unifică tonalitățile protestatate într-o singură partitură, redescoperind, sub cenușa fumegândă a vulcanilor prăvăliți peste adâncurile Tartarului, spiritul fecund al începuturilor și adeverind, în fervoarea expresivității menadice, dimensiunea creatoare a elanului dionisiac.

Bibliografie

- Platon 1993: Platon, *Opere*, vol. VII, traducere de Andrei Cornea, București, Editura Științifică.
- Angela Ion 1982: Angela Ion (coord.), *Arte poetice. Romantismul*, București, Editura Univers.
- Aristotel 2005: Aristotel, *Despre suflet*, traducere de Alexander Baumgarten, București, Editura Humanitas.
- Schelling 1995: F.W.J. Schelling, *Sistemul idealismului transcendent*, traducere de Radu Gabriel Pârnu, București, Editura Humanitas.
- Coleridge *Biographia*: Samuel Taylor Coleridge, *Biographia literaria*, www.gutenberg.org.
- Coleridge *Literary Remains*: Samuel Taylor Coleridge, *Literary Remains*, www.gutenberg.org.
- Todorov 1983: Tzvetan Todorov, *Teorii ale simbolului*, traducere de Mihai Murgu, București, Editura Univers.

Romantic Imagination and Authority

The article presents the antagonistic relationship between the Romantic imagination and (political) authority, defining the aesthetic schools and orientations in a political perspective. As the Romantic imagination is synonymous to the spiritual revolt and even revolution, it poses a continuous challenge to every authority, be it cultural, ideological or political.

The analysis is based on the English poetry and aesthetics from the 18th and 19th centuries (especially William Blake's, Samuel Taylor Coleridge's and Percy Bysshe Shelley's), as well as on German transcendental philosophy, especially Schelling's.